

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Centar za filozofska istraživanja i Medjunarodni
centar za promociju interreligijskog dijaloga pravde i
mira “Zajedno”. Religija i državnost: Dekleracija za
svjetsku etiku**

Huković, Seid

1996

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/49293c12-3541-4e50-b53d-159209675862>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA

KNJIGA CVI

ODJELJENJE DRŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA FILOZOFSKA ISTRAŽIVANJA

I

MEĐUNARODNI CENTAR ZA PROMOCIJU INTERRELIGIJSKOG DIJALOGA,
PRAVDE I MIRA "ZAJEDNO"

Knjiga 31

RELIGIJA I DRŽAVOTVORNOST
DEKLARACIJA ZA SVJETSKU ETIKU

Redakcioni odbor

SEID HUKOVIĆ, FILIP ŠIMIĆ, ARIF TANOVIĆ

Glavni urednik

SEID HUKOVIĆ

predsjednik Akademije nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine

SARAJEVO, 1996.

Boris Nilević

O POLOŽAJU SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U OSMANSKOM CARSTVU

Nakon velikog uticaja zadobijenog u državi Nemanjića, kad je, uzdižući dinastiju, izjednačila s njenim i svoje interese i postala u najvećoj mjeri nacionalna, Srpska crkva je, tokom prvog stoljeća poslije pada Despotovine (1459.), zajedno sa narodom prošla kroz najdublju i najopasniju krizu. Potpadanjem pod Osmanlije, srpski narod je utonuo u Carstvo sasvim drukčije civilizacije. Odvojen je ne samo od zapadne kulture kojoj je ranije naginjao, nego i od onih grčkih krugova koji su, u crkvi ili u sredinama patricija i dalje njegovali visoku antičku i vizantijsku umjetnost. U svekolikoj poremećenosti tražio je izlaz u prelaženju na islam, u bijegu na susjedne austrijske, mletačke, erdeljske i vlaške zemlje, u prihvatanju saradnje s Osmanlijama, ulaskom u njihovu službu, ponajprije vojnu, čime je stvarao sloj s posebnim mentalitetom onih koji su se sve više prilagođavali turskoj vlasti.

Prije svega, samo smirivanje Balkana nije se moglo obaviti kako treba - ako se ne srede odnosi sa srpskim narodom. Srbi su na tom prostoru zauzimali najviše mjesta i bili su najaktivniji zahvaljujući nešto svom planinskom i krševitom terenu, kao i tome da su imali naslona na Mađarsku i Mletke. Za Osmanlije je, stoga, srpsko pitanje bilo od prvorazredne važnosti. Turci su bili ratnički, vojnički narod u usponu. Međutim, svaka njihova akcija preko Balkana biće znatno otežana, ako za leđima ostave srpski narod koji je neprijateljski raspoložen. Jasno je da osmanski državnici to pitanje nisu mogli mimoći.

Naročita politika prema srpskom narodu vođena je u doba sultana Sulajmana Veličanstvenoga. Islamizirani Bosanci na visokim položajima u Osmanskom Carstvu, koji su dobro poznavali suprotnosti katolika i pravoslavnih u njihovoj domovini, došli su na misao da u mnogome povlađuju pravoslavnom svijetu, te tako stvore jedan zemljoradnički, a donekle i vojnički bedem protiv katolika. Srbi su imali i na turskoj strani da postanu jedna vrsta zaštitne granice. Dovoljno je pogledati kao je područje stare

hrvatske države, koje su Osmanlije zauzele u XVI stoljeću, od Sane na zapad i oko Knina, naseljeno već tada i nešto kasnije u ogromnoj većini srpskim narodom, pa da se vidi ta turska namjera.

Makarije Sokolović je uložio veliki trud da obnovi rad Patrijaršije, čim su se za to pojavile mogućnosti, kako bi od osipanja očuvao ne samo Crkvu nego i njenu pastvu - srpski narod, koji se u stalnom selenju sve više pretvara u bludno stado čijim kretanjem niko, sem tuđina, ne upravlja. Mijenjajući svoj pravni status, mjesto življenja i zanimanja, Srbi su u buri događaja ili voljom bilo koga gospodara, sve više ostajali bez onih ljudi koji su ih pameću i mudrošću vodili. Prema opisima onovremenih posmatrača, srpske naravi su postajale grube, okrutne, divlje u naslućivanju besperspektivnosti. Crkvu je čekala velika zadaća.

Akt obnove Patrijaršije iz 1557. godine ipak je više koristio Srpskoj pravoslavnoj crkvi nego islamskoj državi Osmanovića. Osmansko Carstvo u svojim okvirima nije samo dobilo jednu vazalnu crkvenu instituciju, koja će, na izvjestan način, sačinjavati dio njegove administracije, nego i duhovnu tvorevinu neobične snage, otpornu da čuva državne tradicije, produžava zavještajnu historiju, a svoju pastvu brani od daljeg rasipanja.

Samo je i srpski narod bio zahvalan ovom turskom činu, slikajući u Pivskom manastiru, zadužbini hercegovačkog mitropolita Savatija Sokolovića, možda čak i protivkanonski, fresku visokog osmanskog dostojanstvenika među kršćanskim bogougodnicima. To vjerovatno čini izuzetak u našoj kulturnoj historiji. Koga predstavlja ova freska, ne zna se. Kako nad njom nema natpisa da bi se znalo čija je, jedini je podatak o tome narodna predaja koja veli da je to slika velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića, strica Savatijeva, koji mu je i novčano pomogao da manastir podigne.

Koliko god ta freska predstavlja kod nas kuriozitet po viđenosti i neobičnosti, ipak ne treba da zbunjuje. Sokolovići, koji su tada vodili brod Srpske crkve, najbolje su mogli da znaju i ocijene ogromne zasluge svog islamskog bratstvenika, koji je Srpskoj crkvi omogućio da normalizuje svoje stanje i da dobije svoje mjesto u Osmanskoj državi.

Uređenje i rad Pečke patrijaršije nako 1557. godine pokazuju rješenja koja su zasnovana na tačnom uočavanju problema. Prilikom uspostavljanja granica svoje jurisdikcije, Pečka patrijaršija je jedino znala za prostor zauzet i naseljen srpskim narodom, i kako je, prateći narodu svaku stopu, imala gotovo potpuni uvid gdje je i dokle je stigla njena pastva, njene međe su zahvatile najveću teritoriju koja je ikada bila u nadležnosti neke srpske ustanove.

Srpski patrijarsi su od 1557. godine držali pod svojom jurisdikcijom sjevernu Makedoniju na jugu, Bugarsku na istoku, Srbiju, Crnu Goru, Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu, kao i naselja Srba u Hrvatskoj, Dalmaciji i Ugarskoj. Trogirski arhidakon Frančesko Leonardić navodi 1641. godine "kako srpski patrijarh ima tada pod sobom 41 mitropolita i episkopa, od kojih je on neke ustanovio kako se je raširilo tursko carstvo na tim prostorima; on odmah osniva novu episkopiju kako sultan osnuje sandžak".

I ne samo to. Godine 1575. tuže se katolici iz Imotske krajine na Savatija Sokolovića, tadanjeg hercegovačkog mitropolita ovim riječima: "Sada među nama hoda mitropolit Savatin sa dvanaest carskih konjanika, te od svakog sela po petnaest, po dvadeset i još više groša uzima, a mnoge od nas muči zatvorom i globom uzimajući po pet i deset groša. Do sada pak mitropoliti od nas nijesu jedne pare uzimali, a sada rečeni pop protiv svetom šerijatu i protiv visokim propisima u carskoj zemlji od raje novac i hasnu sakupljajući, nezakonito nasilje i zulum učinio je..."

Franjevci su jednostavno stavljeni pod jurisdikciju srpskih patrijarha. Bosanska franjevačka provincija je zavedena kao jedna od eparhija pod jurisdikcijom srpskih patrijarha pod imenom "Piskopija duhovnika Crkve latinske u sandžacima Bosanskom, Kliškom i Hercegovačkom". Ovim je Porta legalizovala jedan red katoličke crkvene zajednice u okviru Pečke patrijaršije, ostavljajući franjevcima da budu svećenici i dušebrižnici njene katoličke raje. Autonomija franjevačkog reda bila je potpuna u pogledu unutrašnjeg ustrojstva, a njegov odnos prema nadležnoj srpsko-pravoslavnoj jerarhiji bio je isključivo finansijski, to jest i katolici su bili opterećeni svim dažbinama kojima su i pravoslavni plaćali opstanak u svojoj vjeri. Time su bosanski franjevci i njihova pastva voljom Porte odvojeni od neprijateljskog Rima čijoj su zajednici pripadali i svoje negodovanje, prirodno, okrenuli protiv fiskalnih prava srpsko-pravoslavne jerarhije koju nisu smatrali svojom.

Obnovljena Srpska crkva nije bila samo vjerska, nego u izvjesnom smislu i politička organizacija srpskog naroda pod osmanskom vlašću. Knežine i plemenske zajednice, sa svojim glavarima, nisu mogle povezati srpski narod u jednu cjelinu. U tome ih je sprečavala njihova lokalna omeđenost. A srpski patrijarsi pod osmanskom vlašću postali su narodne starješine (etnarh, millet-baša, caput nationis) i bili su odgovorni za red i mir u svom narodu.

Srpskoj crkvi bila je priznata samouprava i pravo da bira patrijarhe i episkope, koje je zatim sultan potvrđivao. Srpskom patrijarhu priznato je pravo suđenja pripadnicima pravoslavne vjere u crkvenim, nekim krivičnim stvarima i građansko-pravnim sporovima iz oblasti bračnog i nasljednog prava. Zatim su potvrđivali pravila pravoslavnih esnafa, testamente i slično.

Osmanlije su Srpskoj crkvi priznale i pravo sticanja (kupovine, prodaje, zavještanja i sl.) pokretnog i nepokretnog imanja, usljed čega je s vremenom ojačala njena materijalna osnova. Ta imanja sultani su priznali kao posebnu vrstu vlasništva, pod nazivom vakuf ili zadužbina. Socijalno-ekonomski odnos Srpske crkve kao pravnog lica prema turskim spahijama uređen je na taj način što je spahijama bilo zabranjeno da od vakufa i drugih imanja Srpske crkve traže desetak, pošto su vakufi plaćali odsjekom određenu svotu novca godišnje u carsku blagajnu. Pravoslavna crkva pak, kao cjelina, odnosno srpski patrijarh plaćao je u ime Crkve odsjekom (mahtu) određeni novčani iznos na ime vjerskog prireza odjeljenju za stalne dohotke od episkopija u Carigradu. On je iznosio najprije 70.000, a kasnije 90.000 akči. Osim vjerskog prireza, svaki novoizabrani srpski patrijarh plaćao je sultanu, odnosno

državnoj kasi, tzv. miripeškeš ili miriju za potvrdu izbora (berat) u iznosu od 100.000 akči. Mitropoliti i episkopi plaćali su po desetak i više hiljada, što je sve zavisilo od veličine nadležne im eparhije. Prilikom potvrde berata, plaćane su Osmanlijama razne takse (kalemije). Da bi Porti mogla plaćati redovni godišnji porez, Srpska crkva ga je razrezivala na parohijsko sveštenstvo i vjernike. Svaki parohijski sveštenik plaćao je godišnje 1 dukat patrijarhu i 1 dukat svom eparhijskom poglavaru (kanonikon ili popovina), a vjernici su plaćali godišnje po 12 akči dimnice patrijarhu i isto toliko svome mitropolitu ili episkopu. Sve te poreze, poznate pod zajedničkim nazivom vladičanska mirija ili vladičansko, godišnje su skupljali određeni egzarski, neki put i protoprezviteri. Kako su redovni prihodi srpskim patrijarsima i episkopima bili zagaranтовani beratом koje je izdavao sultan, to je patrijarhov egzarh i nadležni episkop pri kupljenju dažbina uživao podršku lokalnih vlasti. Parohijsko sveštenstvo ubiralo je od vjernika popovski dohodak za: krštenje (krstna aspra), vjenčanje (bračnina, vjenčanica), opelo (podušje, liturgija) itd. Znatni prihodi dobijeni su prilikom skupljanja priloga po narodu (pisanija).

Kako su se u Osmanskoj feudalnoj državi narodi dijelili po religiji, što je i normalno za jednu feudalnu i teokratsku državu, to je Crkva postala pravi politički predstavnik srpskog naroda. Ona je bila organizacija feudalnog karaktera u svom vrhu, ali povezana sa svojim narodom preko mnoštva nižeg sveštenstva. Baš ovo dvojstvo je Srpskoj crkvi omogućilo da odigra važnu ulogu u okupljanju srpskog naroda pod osmanskом vlašću. Kao politički predstavnik tog naroda, ona je snažno djelovala na očuvanje jedinstva srpskog naroda pod Turcima. Pripadnost Pečkoj patrijaršiji je odvajala od ostalog stanovništva i one Srbe koji su se naselili u Hrvatskoj i Ugarskoj, pa je pripadnost pravoslavnoj crkvi u tim zemljama predstavljala i pripadnost srpskom narodu.

Srpska crkva je vaskrsnula i nemanjičku tradiciju i unosila je u život srpskog naroda, koji je bio zasnovan na zadružnoj i plemenskoj osnovi. Ona je unosila feudalne političke ideje u ideologiju srpskog naroda. Međutim, u ovo vrijeme ona nije bila jedini njihov nosilac, jer su te ideje živjele i u feudalnom i polufeudalnom sloju koji je postojao još uvijek u srpskom narodu, a s kojim su bili povezani vrhovi Srpske pravoslavne crkve.

Srpska crkva je sve ovo mogla postići zahvaljujući i relativno dobroj materijalnoj podlozi. Ona se javlja kao najveći hrišćanski zemljoposjednik u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i drugim oblastima gdje je srpski narod živio pod osmanskом vlašću i gdje je bila jurisdikcija Srpske crkve. Da Srpska crkva nije imala tu materijalnu osnovu, ona ne bi mogla zatečene manastire izdržavati, a pogotovo podizati nove na temeljima starih, ponekad i katoličkih samostana. Najmanje bi manastiri sami mogli osnivati štamparije i time pospješivati kakav-takav civilizacijski nivo. Jedna štamparija prenesena je iz Mletaka u Gorazde 1519. godine i radila je do 1523. godine. U toku XVI stoljeća radile su mnoge manje štamparije u raznim srpskim manastirima i mjestima.